

Dr hab. Anna Kwaśniewska, prof. UG
Instytut Archeologii i Etnologii
Zakład Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Gdański
ul. Bielańska 5
80-851 Gdańsk

Gdańsk 29.04.2021r.

RECENZJA

Rozprawy doktorskiej mgr. Łukasza Zołtkowskiego, *Paweł Szeffa. Pomiędzy etnografią a dramaturgią kaszubską*

1. Kwestie ogólne

Rozprawa doktorska mgr. Łukasza Zołtkowskiego napisana pod kierunkiem dr hab. Adeli Kuik-Kalinowskiej, prof. AP, to obszerne studium poświęcone twórczości literackiej i działalności etnograficznej Pawła Szeffa w kontekście jego biografii. Doktorant dokonał trafego wyboru problemu badawczego podjętego w rozprawie – wśród publikacji dotyczących życia i działalności P. Szeffa brakowało opracowania pokazującego jego dokonania literackie. Rozprawę doktorską Ł. Zołtkowskiego cechuje nowatorskie ujęcie zagadnienia – autor skupił się na analizie i interpretacji twórczości dramaturgicznej P. Szeffa w kontekście myślenia o dziełach literackich jako utworach kulturowych. Pokazał proces kreowania jego dramatów, a zwłaszcza przeniesienia i włączenia regionalnej obrzędowości ludowej do kaszubskiej kultury wysokiej.

2. Struktura pracy, język, źródła

Rozprawa złożona ze wstępu, czterech rozdziałów, obszernego podsumowania, a także bibliografii z podziałem na podmiotową i przedmiotową oraz aneksów. Kolejność rozdziałów, ich objętość, strukturę treści uważam za poprawne. Autor zastosował metodę przedstawiania problemu badawczego od ogółu do szczegółu. Stąd w pierwszym rozdziale nakreślił ramy teoretyczne pracy, w drugim skupił się na biografii Szeffa, zaś dwa kolejne poświęcił analizie jego utworów dramatycznych oraz poezji. Przypisy sporządzone systemem u dołu strony zgodnie z obowiązującymi zasadami. Ważne dopełnienie pracy stanowią cztery aneksy

zawierające niepublikowane scenariusze *Sobótki kaszubskiej* autorstwa P. Szeferki, scenariusz *Woli Wejherowskiej* oraz dokumenty biograficzne z czasów II wojny światowej. We wstępie Autor nie podaje informacji dotyczących proveniencji niepublikowanych maszynopisów Szeferki, które analizuje w rozprawie. Można przypuszczać, iż pochodzą ze zbiorów Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie - na co wskazują przypisy w dalszej części rozprawy. Informacja źródłowa powinna znaleźć się w części wstępnej rozprawy. Tak Autor postąpił przy dokumentach biograficznych, podając iż pochodzą z Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach oraz Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża. Pewnym mankamentem jest też brak w egzemplarzu recenzyjnym dwóch stron spisu treści, co uniemożliwia mi stwierdzenie, czy strony podane w spisie odpowiadają tym w rozprawie.

3. Zagadnienia szczegółowe

W rozdziale pierwszym mgr Ł. Zołtkowski wykazał się znajomością wiedzy teoretycznej dotyczącej literatury etnicznej. Przedstawia koncepcje mające wpływ na podejście do języka regionalnego i literatury rozpoczynając od Ferdinanda de Saussure'a, odróżniającego warstwę znaczącą i znaczeniową języka, poprzez Noama Chomsky'ego oraz interpretację bajek w ujęciu Władimira Proppa. Dużo uwagi poświęca kulturowej teorii literatury, zwraca uwagę na zamiany jakie nastąpiły w latach 90. po tzw. zwrocie kulturowym. Przyczyniły się one do nowego spojrzenia na literaturę i sposób jej interpretacji, który powiązany jest z kontekstem kulturowym autora i jego twórczością. Sporo uwagi poświęca nowym teoriom tj. etnopoetyce i etniczemu odczytywaniu literatury. Zauważa, iż etniczność to coraz częściej świadomy wybór i element demonstracji tożsamości grupowej a także jednostkowej, bez niej nie byłoby literatury etnicznej. Jeden z podrozdziałów poświęcił antropologicznemu spojrzeniu na literaturę kaszubską. Perspektywa ta stwarza możliwości przedstawienia charakterystycznych motywów i tematów, a także odniesienia się do funkcjonujących w tradycji i kulturze kaszubskiej mitów, wierzeń, wizji własnej grupy i stosunku do obcych.

W rozdziale drugim Autor skupił się na przedstawieniu biografii swojego bohatera w kontekście twórczości literackiej i działalności badawczej (dokumentacyjnej) w zakresie etnografii. Zauważa iż duży wpływ na tematykę twórczości dramatycznej Szeferki miał wpływ środowiska kulturowego Kaszub z którego się wywodził. Podkreśla znaczenie doświadczenia biograficznego jakim był udział w rodzinnej kapeli działającej w latach międzywojennych w rodzinnym Strzebielinie i północnych Kaszubach oraz w przygranicznym rejonie Niemiec. Ważną rolę w ukierunkowaniu zainteresowań Szeferki odegrał też nauczyciel śpiewu w

Seminarium Nauczycielskim w Wejherowie Zbigniew Madejski, który namówił go do zbierania i zapisywania kaszubskiego folkloru muzycznego. Szeffa przez wiele lat łączył pracę zawodową nauczyciela z działalnością etnograficzną i literacką. Uczestniczył m.in. w prekursorskich badaniach folkloru muzycznego Kaszub prowadzonego przez z Łucjana Kamieńskiego, profesora Uniwersytetu Poznańskiego w 1932 i 1935 r. z zastosowaniem nowoczesnej metody jaką były nagrania fonograficzne. Autor wykazał, iż Szeffa wiedzę etnograficzną stosował w praktyce - był nie tylko badaczem, ale założycielem kilkunastu chórów wiejskich, kapel i amatorskich zespołów teatralnych.

W dalszej części rozprawy Autor przedstawił kontekst społeczno-historyczny działalności literackiej i etnograficznej Szeffi. Lata międzywojenne były czasem kształtowania się tożsamości etniczno-regionalnej Kaszubów. Pojawiły się wówczas dwie wiodące koncepcje – zwolennicy pierwszej głosili potrzebę utrzymania kulturowej i językowej odrębności przy zachowaniu związku z Polską; natomiast celem drugiej było dążenie do separacji i autonomii politycznej. Szeffa opowiadał się za pierwszą z nich, a grupa twórców i działaczy kaszubskich mających podobne poglądy założyła czasopismo „Klëka” ukazujące się w Wejherowie w latach 1937-1939. W „Klëce” opublikował swoje pierwsze opowiadanie o tematyce kaszubskiej.

Eksplozja działalności pisarskiej i wydawniczej Szeffi nastąpiła w połowie lat 50. Autor nie podjął próby wyjaśnienia przyczyn, a związane były one z ówczesną sytuacją polityczną i „odwilżą”, która objęła wiele dziedzin w tym kulturę. Stąd w drugiej połowie lat 50. możliwe było publikowanie i wystawianie sztuk pokazujących kaszubską kulturę duchową i społeczną. Utwory i działalność etnograficzna Szeffi wyróżniała się na tle ówczesnych badań etnograficznych w Polsce, gdzie dominującym paradygmatem była kultura materialna. Być może wynikało to z faktu, iż jako folklorysta i wówczas jeszcze etnograf - amator miał większą swobodę, a także odwagę prowadzenia badań dziedzictwa niematerialnego Kaszubów. W czasach popaździernikowej „odwilży” możliwe było też utworzenie Zrzeszenia Kaszubskiego (przemianowanego później na Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie). Autor przedstawia rolę Szeffi w powołaniu tego stowarzyszenia w 1956 r. Podkreśla, iż w latach 50. należał on do najbardziej znanych i zaangażowanych działaczy kaszubskich.

W rozdziale drugim zabrakło mi szerszego tła dotyczącego tradycji badań folkloru kaszubskiego w końcu XIX i pocz. XX w. Działalność etnograficzna Szeffi wpisuje w nurt badań ustnej twórczości mieszkańców Kaszub i Pomorza prowadzonych przez nauczycieli. Poprzednikami Szeffi na tym polu byli niemiecki nauczyciel i folklorysta Otto Knoppa, Izidor Gulgowski nauczyciel i etnograf działający we Wdzydzach, a także Jan Patock, nauczyciel i

kaszubski folklorysta ze Strzelna. Szeffa poszedł dalej - był nie tylko zbieraczem, ale też autorem sztuk scenicznych opartych na obrzędach, zwyczajach i ustnej twórczości mieszkańców wsi kaszubskich. Nobilitował ją pisząc i wystawiając widowiska sceniczne, będące artystycznym przetworzeniem kultury ludowej.

Działalność Szeffa na polu etnografii jest mało znana i należy zgodzić się z Autorem, iż wymagałaby oddzielnego opracowania. Jego zainteresowania etnograficzne skupiały się wokół muzyki, tańca, stroju, zwyczajów i obrzędów dorocznych na Kaszubach. W 1936 r. wydał zbiór *Kaszubskie pieśni i tańce ludowe*, dzięki któremu zbudował swoją pozycję znawcy muzyki i tańców kaszubskich. Problematyką tą zajmował w latach powojennych - wydał wówczas cztery zeszyty poświęcone tańcom kaszubskim, stanowiące podręcznik fachowy dla choreografów i kierowników zespołów.

Autor rozprawy dotarł także do mało znanej publikacji Szeffa dotyczącej kaszubskiego stroju ludowego. Jest ona istotna, gdyż powstała z potrzeby stworzenia nowej wersji stroju dla amatorskiego ruchu artystycznego. Wersja starsza tzw. świetlicowa funkcjonująca w latach międzywojennych nie odpowiadała odczuciom estetycznym, wiedzy i wyobrażeniom o przeszłości działaczy kaszubskich i członków zespołów folklorystycznych.

Ukoronowanie działalności etnograficznej Szeffa stanowi praca *Narzędzia i instrumenty muzyczne z Kaszub i Kociewia* (Wejherowo 1982). Powstała po ukończeniu przez Szeffa podyplomowych studiów etnograficznych, co widoczne jest w klasyfikacji i opisywaniu poszczególnych instrumentów, a także przywoływaniu analogii z różnych części świata. Dodam iż Szeffa jest też autorem ważnego artykułu *Przejawy muzyki ludowej na Pomorzu (1875-1979)* („Ziemia Gdańska”, Biuletyn Metodyczny, 1988) w którym w sposób przemyślany i uporządkowany, z podziałem na cezury czasowe, przedstawił swoją wiedzę dotyczącą muzyki ludowej na Pomorzu i jej przemian. Moim zdaniem jest on, obok wspomnianej pracy o instrumentach muzycznych, najważniejszym syntetycznym opracowaniem dotyczącym kaszubskiej muzyki ludowej i jej przemian. Autor rozprawy niestety nie dotarł do tego artykułu.

Zasadniczą część pracy stanowią rozdziały trzeci i czwarty poświęcone analizie i interpretacji dramatów, utworów poetyckich i prozatorskich Szeffa. Autor rozpoczyna charakterystykę twórczości Szeffa od dramatu obrzędowego *Gwizdże* (1957 r.). Oparty o powszechnie praktykowany wówczas zwyczaj odwiedzania domów przez grupy kolędnicze przede wszystkim w Wigilię Bożego Narodzenia, stanowi udaną próbę przeniesienia na scenę i artystycznego opracowania kultury Kaszubów. Ł. Zołtkowski przywołuje publikacje etnograficzne dotyczące *gwizdzy* i obszernie charakteryzuje odwołując się do wierzeń

znaczenie poszczególnych postaci. Pewną trudność sprawia mu uporanie się z charakterystyką etnograficzną tego widowiska, co wynika z odmiennych nazw grup, liczby postaci, terminów odwiedzin. Grupy działające w poszczególnych miejscowościach miały i mają, co pokazują współcześnie prowadzone badania, różne nazwy i zestaw postaci. Występowały, dwa lub trzy razy w nieco innym składzie w adwencie, Wigilię Boże Narodzenie i wieczór sylwestrowy. Autor zauważa, że w dramacie Szeferki występują postacie typowe wchodzące w skład grup kolędniczych, interpretuje ich znaczenie. Poza nimi Szeferka wprowadził Rycerza, o którym brak informacji w relacjach etnograficznych. Daje to pogląd na twórczość Szeferki i możliwość odróżnienia przeniesionego na scenę obrzędu ludowego od kreacji literackiej i artystycznej. Do tej kategorii należy zabieg polegający na wprowadzeniu na scenę kapeli i zespołu muzycznego, którego celem było uatrakcyjnienie widowiska. Dodam iż muzykant (najczęściej grający na akordeonie lub na skrzypcach) zawsze towarzyszył i towarzyszy zespołom kolędniczym.

Sporo uwagi Autor poświęca dramatowi obrzędowemu *Sobótka kaszubska*. Zauważa, że Szeferka był autorem trzech sztuk dramatycznych poświęconych tej tematyce. Analizie poddał niepublikowaną wersję znajdującą się w zbiorach Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej. Widowisko stanowi autorską kreacją obrzędu sięgającą do wątków mitologicznych i literackich zarówno kaszubskich jak i polskich. Szeferka stworzył scenariusz widowiska plenerowego do którego wprowadził kilkudziesięcioosobowy chór mieszany, zespół taneczny, kapelę o składzie raczej niewystępującym w dawnych kapelach ludowych regionu. Z kolei dramat *Sobótka regionu kaszubskiego* stanowi pierwszą wersję wydanego w 1958 r. utworu *Sobótka*. Ł. Zołtkowski porównuje i analizuje treść obydwu sztuk, obszernie interpretuje symboliczne znaczenie takich przedmiotów jak gałązka brzoźowa i kamień ale także słońce, które odgrywało kluczową rolę w obrzędach i zwyczajach praktykowanych w czasie letniego przesilenia. Wykazuje się tutaj wiedzą i erudycją z zakresu etnologii Kaszub i Polski, antropologii kulturowej, socjologii kultury, literatury. Autor zwraca też uwagę na mitologizację sobótki widoczną w utworach Szeferki, wskazuje źródła inspiracji literackich i etnograficznych.

Wcześniej sporo uwagi poświęca Autor obrzędowi ścinania kani, po który sięgnął w swojej twórczości Szeferka. Pokazuje, iż podobnie jak w przypadku innych swoich utworów wykorzystał informacje uzyskane w trakcie badań etnograficznych. Według Szeferki ścinanie kani było elementem powitania wiosny, według innych autorów towarzyszyło letniemu przesileniu. Wszyscy są zgodni iż najważniejszą część obrzędu i moment kulminacyjny stanowiła krytyka występów o charakterze obyczajowym, jakie miały miejsce w lokalnej społeczności, a także krytyka stosunków społecznych, gospodarczych a i pośrednio politycznych.

Część dramatów scenicznych Szeferki opartych na obrzędach i zwyczajach kaszubskich jest znana za sprawą publikacji, natomiast zupełnie nieznaną jest utwór *Wola Wejherowska*. Kanwą tego należącego do najobszerniejszych dramatów Szeferki są dzieje Wejherowa, poczynając od założenia aż po rok 1910. Autor analizując poszczególne sceny, zwraca uwagę, iż bohaterami są zarówno przedstawiciele zwykłych Kaszubów – smolarze, rzemieślnicy, rolnicy jak też postacie, które zapisały się w dziejach tego miasta i regionu. Zauważa, iż w ostatnim akcie Szeferka wprowadza postacie znane historii Kaszub, chcąc w ten symboliczny sposób pokazać związek Wejherowa i Kaszub z Polską.

Kolejne dramaty analizowane przez Autora rozprawy to *Dėgusė* i *Wrėjórze jidq* dotyczące zwyczajów wielkanocnych. Przedstawia obszernie tło etnograficzne, pokazuje iż Szeferka czerpał wiedzę będącą podstawą widowiska nie tylko z własnych badań terenowych i autopsji ale z literatury etnograficznej. W swojej kreacji scenicznej połączył dyngus z zalotami i zwyczajami poprzedzającymi zawarcie małżeństwa. Drugi dzień świąt wielkanocnych był w przeszłości na Kaszubach ustalonym przez tradycję terminem w którym chłopak ze swatem udawał się do domu rodziców wybranej dziewczyny. W sztuce Szeferki towarzyszy mu kapela. Po pozytywnym przyjęciu następowała rewizyta i kolejne etapy uzgadniania kwestii związanych z małżeństwem. Autor rozprawy zwraca uwagę na zmieniający się nastrój *Wrėjórzy* od wesołego do poważnego, pogłębienie psychologiczne postaci. Zaś w *Dėgusach* podkreśla rozbudowane uwagi inscenizacyjne i reżyserskie. Pokazuje iż zmienia się język, utwory stają się bardziej dojrzałe.

Także kolejny sztuka pt. *Wyzwoliny kosiarza* dotyczy zwyczaju praktykowanego w przeszłości na Kaszubach, a będącego swoistym obrzędem przejścia i włączenia młodego mężczyzny do grupy mężczyzn, którym wolno było zarobkowo kosić siano ale także chodzić do karczmy. Autor zauważa, iż dramat ten wyróżnia się najobszerniejszym opisem kontekstu etnograficznego jakim było obrzędowe odczarowanie łąk. Zwraca uwagę na kult słońca oraz i włączenie go przez Kaszubów w zwyczaje chrześcijańskie. Stanowią one dowód rozszerzania się wiedzy i refleksji Szeferki o kulturze swojego regionu. Nastąpiło to pod wpływem studiów etnograficznych i lektury publikacji z tej dziedziny.

Obok dramatów Ł. Zołtkowski analizuje także publikowane montaż słowno – muzyczne autorstwa P. Szeferki oparte na zwyczajach grup zawodowych jak rybacy, pasterze owiec, rolnicy, treść jednego dotyczy także wesela kaszubskiego. Obszernie omawia poszczególne sceny, znacznie i postaci, zwraca uwagę na moralizatorski charakter niektórych fragmentów.

Ł. Zołtkowski charakteryzuje także utwory prozatorskie i poetyckie Szeferki. Wśród nich ważne miejsce zajmuje ballada *Wierzyca i Ostrzeca* napisana w stylistyce romantycznej,

wzorowana na *Świteziance* Adama Mickiewicza, lecz odwołująca się do mitologii kaszubskiej. Mitologiczne postacie pojawiają się w też w opowiadaniu *Stolëmi nad morzem*. Autor wykazuje iż utwory dramatyczne Szeffa pisane były z myślą o teatrze ludowym, którego rozkwit nastąpił w latach międzywojennych. Autorzy tekstów i kierownicy zespołów sięgali do regionalnej twórczości ludowej, a celem ich działalności była aktywizacja kulturalna młodzieży, budowanie tożsamości i dumy regionalnej. Dążyli także do nobilitacji kultury ludowej (regionalnej) postrzeganej jako część kultury narodowej. Ł. Zołtkowski pokazuje, iż Szeffa w swoich utworach artykułował także poglądy dotyczące związku Kaszub z Polską. Był nie tylko autorem tekstów, zaopatrywał je także w obszerne uwagi etnograficzne oraz reżyserskie. Te drugie były rezultatem jego doświadczenia jako kierownika zespołów tanecznych i teatralnych.

Ł. Zołtkowski nie podejmuje natomiast w swojej rozprawie analizy języka w jakim pisał swoje utwory Szeffa. Rozumiem, że wymaga to specjalistycznej wiedzy językoznawczej dotyczącej języka kaszubskiego. Mógłby jednak zaznaczyć, iż np. w dramacie *Wola Wejherowska*, przedstawiciele „ludu” używają języka kaszubskiego, zaś elity np. Wejher i Pisarz Wojewody posługują się językiem stylizowanym na staropolski. Z kolei w *Sobótce regionu kaszubskiego* Starzec swoje kwestie wygłasza w języku polskim, natomiast pieśni wykonywane przez zespół chóralny są w języku kaszubskim i polskim.

4. Uwagi końcowe i konkluzja

Mimo pewnych (niedużych) uchybień recenzowaną pracę jako całość oceniam pozytywnie. Rozprawa mgr. Łukasza Zołtkowskiego *Paweł Szeffa. Pomiędzy etnografią a dramaturgią kaszubską* stanowi oryginalne autorskie ujęcie tematu. Zwrócił on uwagę na osiągnięcia dramatyczne Szeffa, inspiracje kulturą, a zwłaszcza obrzędowością kaszubską, poddał je wnikliwej analizie z perspektywy literaturoznawstwa i antropologii kulturowej. W rozprawie wykazał się erudycją, znajomością teorii literackich i antropologicznych oraz umiejętnością posługiwania się metodą naukową.

Mgr Ł. Zołtkowski odkrywa na nowo i przybliża mało znany dorobek literacki Szeffa, który najczęściej postrzegany jest jako folklorysta, badacz i znawca muzyki, pieśni oraz instrumentów muzycznych Kaszub. Jego dorobek dramatyczny przedstawia w kontekście biografii oraz działalności etnograficznej i animacyjnej. Omawia, analizuje i interpretuje twórczość dramatyczną Szeffa oraz porównuje ją z osiągnięciami takich uznanych autorów kaszubskich jak Bernard Sychta czy Jan Karnowski. Przywołuje dane z publikacji

etnograficznych i pokazuje zarówno wierność źródłową Szeferki, jak też wprowadzone przez niego kreacje literackie oraz zabiegi artystyczne mające na celu uatrakcyjnienie przedstawień.

Autor wybierając na bohatera swojej rozprawy P. Szeferkę przyczynił się „odkurzenia” tej postaci zasłużonej dla kultury Kaszub, a obecnie nieco zapomnianej. Rzucił nowe ożywcze światło na jego twórczość dramatyczną, inspirowaną w dużym stopniu dziedzictwem kultury duchowej i społecznej Kaszubów.

Dodam, iż niepublikowane i publikowane dramaty P. Szeferki, podobnie jak jego opracowania etnograficzne zamieszczone w trudno dostępnych dziś biuletynach Wojewódzkiego Domu Twórczości Ludowej w Gdańsku zasługują na wznowienie i wydanie.

Stwierdzam, że recenzowana rozprawa *Paweł Szeferka. Pomiędzy etnografią a dramaturgią kaszubską* spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie mgr. Łukasza Zołtkowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A. Kuwiniel